

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
Освітній ступінь – бакалавр

На тему:
«Ленд-ліз в історіографії 1990-х-2000-х рр.»

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»

Лимаренко Олег Ігорович
Науковий керівник: Гломозда К.Ю.,
кандидат історичних наук, доцент
Рецензент: Осмолівський С.О.,
професор, кандидат економічних наук

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2022 р.

Київ -2022

Декларація академічної доброчесності

Студента НаУКМА

Я, Лимаренко Олег Ігорович, студент 4 р. навчання, факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Адреса електронної пошти: olegilym@ukr.net

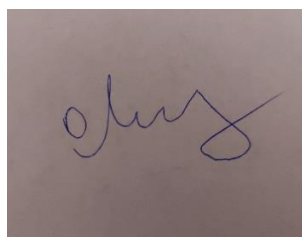
- підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему «Ленд-ліз в історіографії 1990-х-2000-х рр.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами.

3.1.1 – 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck. – даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента 14.06.2022 р.

Анотація

Лимаренко «Ленд-ліз в історіографії 1990-х-2000-х років»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом 032 – Історія. – Національний університет «Києво – Могилянська академія». – Київ, 2022

Робота є історіографічним дослідженням на тему ленд лізу під час Другої світової війни у історіографії 1990-2010-х років.

На меті було створити нарис основних тенденцій у висвітленні цієї програми істориками. Була обрана саме така тема, бо оцінки важливості програми ленд-лізу досі є дискусійними, від визнання цієї програми ключовим фактором у перемозі над нацистською Німеччиною у Європі, та до відкрито зневажливого відношення. На позицію сильно впливає заідеологізованість авторів.

Для розкриття теми матеріали були використані статті, монографії, статті опубліковані на інтернет-джерелах та збірки документів.

Дослідження дає змогу виявити головні ідеологічні тенденції у висвітленні програми ленд-лізу у історіографії 1990-2010-х років.

Зміст

Вступ.....	5
<u>Розділ 1. Обставини виникнення, мета, обсяги і значення програми ленд-лізу у західній історіографії.....</u>	7
<i>1.1 американська історіографія.....</i>	<i>7</i>
<i>1.2 британська історіографія.....</i>	<i>13</i>
<u>Розділ 2. Обставини виникнення, мета, обсяги і значення програми ленд-лізу у пострадянській історіографії.....</u>	19
<i>2.1 українська історіографія</i>	<i>19</i>
<i>2.2 російська історіографія.....</i>	<i>23</i>
Висновки.....	33
Список використаних джерел та літератури.....	34

Вступ

Тема дипломної роботи була присвячена висвітленню програми ленд-лізу Другої світової війни у історіографії 1990-х-2000-х років. Була обрана саме ця тема оскільки ленд-ліз є однією з найбільш спірних тем що стосується Другої світової війни. Оцінка програми ленд-лізу коливається від погляду на програму як на найголовніший фактор що дозволив союзникам перемогти країни Осі в Європі, та до звинувачень у тому що це була неефективна з точки зору надання військової і гуманітарної допомоги програма, реальна мета якої полягала лише у збуті застарілої техніки, та ще й з іншою підступною метою, а саме утворення важелів впливу на отримувачів цієї допомоги. Настільки суперечливі трактування, навіть у контексті Другої світової війни, з урахуванням дуже частого використання проблематики Другої світової війни у політичних маніпуляціях, можна віднести лише до програми ленд-лізу. Саме це робить цікавим її дослідження, і особливо з історіографічної точки зору. Обраний проміжок часу, також був виділений з точки зору його важливості, оскільки цей час репрезентується історіографією яка писалася вже після доби Холодної війни, що певним чином знижує напруження заідеологізованості, проте залишає основні тенденції у висвітлення проблематики з боку авторів, в залежності від їх політичних поглядів та національності.

Актуальність дослідження нам мій погляд пов'язана з необхідністю аналізу висвітлення програми ленд-лізу саме в історіографії що була створена після доби Холодної війни

Об'єктом роботи є монографії, статті та онлайн-джерела що представляють американську, британську, українську та російську історіографію.

Предмет дослідження це висвітлення ленд-лізу в історіографії 1990-х-2000-х років.

Завдання роботи полягає у тому щоб:

- проаналізувати обрані джерела історіографії

- відштовхуючись від аналізу джерел зробити висновки щодо того як чи впливає ідеологія, політичні погляди, рік написання або національність авторів на висвітлення програми ленд-лізу.
- відштовхуючись від аналізу джерел зробити висновки щодо можливої різниці у висвітленні програми ленд-лізу між різними типами історіографічних джерел .

Хронологічні межі розпочинаються від 1993 року, коли було написано найстаріше джерело обране для цієї роботи, і закінчується 2022 роком, коли було опубліковане найновіше.

Історіографія складається з монографій присвячених загальній історії Другої світової війни та історії програми ленд-лізу, а також статтями з наукових журналів, та статтями з онлайн -ресурсів. Була обрана саме така структура історіографії для того щоб охопити різні види історіографії і спробувати проаналізувати різницю між висвітленням проблеми ленд-лізу в них.

Історіографія представляє історичні погляди істориків зі Сполучених Штатів, Великобританії, України та Росії.

Структура роботи складається з двох розділів, в кожному з яких є два підрозділи, та також список використаних джерел і літератури. Обидва розділи мають подібні назви, та задачу проте це спричинено специфікою роботи, оскільки в кожному розділі аналізується зовсім різна історіографія.

Розділ 1. Обставини виникнення й мета програми ленд-лізу у західній історіографії

1.1 Американська історіографія

Роберт Хан Джонс у своїй монографії «Ленд-лиз. Дороги в Росію» детально та у концептуальній формі описує обставини виникнення та мету програми ленд-лізу. З його праці виходить що обставини за якими американські політики формулювали ідею ленд-лізу, та намагалися сформувати толерантне з боку американського суспільства відношення до програми були дуже тернистими. Головною проблемою на шляху утворення програми за автором, було зіткнення ідеології американського ізоляціонізму, яка був яскраво присутня як і в американському суспільстві так і серед політиків, і ця ідея зіштовхнулася з гострою необхідністю приймати якісь рішення для власної безпеки, яка могла опинитися під загрозу у випадку панування тоталітаризму у Європі¹. На обставини створення програми ленд-лізу, прямо вплинули події початку Другої світової війни, оскільки перша спроба Рузвельта зробити певні рішучі дії щодо ситуації в Європі, були ще 5 вересня 1939-го року, коли президент Сполучених Штатів звернувся до конгресу з клопотанням щодо відміни нейтрального статусу Сполучених Штатів², проте цю пропозицію чекав крах, оскільки американське суспільство вважало необхідним дистанціюватися від нової Великої війни в Європі³. З цього моменту в американському суспільстві почав розвиватися дуалізм ідей щодо власної ролі у поки що європейській війні, наприклад американці відмовилися надавати зброю фінам під час Зимової війни, хоча американське суспільство майже монолітно підтримувало фінів, у їх війні з тоталітарною комуністичною радянською державою, проте американці вирішили допомогти фінському народу гуманітарною допомогою, щоб одночасно не порушувати власний нейтралітет, відмовилися від будь яких поставок зброї, але гуманітарну допомогу таки надали⁴. Також наступною проблемою у формування програми, яку виділяє автор, було чергове посилення

¹ Хан Джонс Р. Ленд-лиз. Дороги в Росію. Москва, 2015. С.13.

² Там само

³ Там само

⁴ Там само, С. 14.

ізоляціонізму, який де-факто почали підтримувати військові, оскільки власні збройні сили Сполучених Штатів у той час були відносно малими (трошки більше 245 тис. людей після мобілізації), та весь військово-морський флот був сконцентрований у Тихому океані, фактично залишивши Атлантику неприкритою, що дало ізоляціоністам ще одну карту в руки, оскільки через це навіть продавати зброю комусь було недоцільним, бо власні збройні сили мали серйозні проблеми з військовим оснащенням⁵. Іншим який згадує автор, що сильно вплинув на формування підґрунтя для програми, було швидке падіння Франції, після якого стало зрозумілим що сподіватися лише на можливу оборону обох Америк, і відштовхуватись від цього у політиці для США може бути небезпечним, особливо якщо Гітлеру вдасться підкорити всю континентальну Європу, тому після вторгнення Італії у Францію Рузвельт вперше заявив що народ Сполучених Штатів буде допомагати своїми ресурсами будь якому супротиву нацистським загарбникам⁶. Проте ізоляціонізм серед військових був все ще сильним, наприклад американський генерал Джордж Маршалл та інші військові вважали Великобританію вже у безвихідному стані тому замість допомоги Британії, наполягали на посиленні власної обороноздатності⁷, що фактично унеможливлювало допомогу ще якійсь стороні, оскільки президент не міг поставити промисловість на військові рейки, а реальні масштаби промисловості були ще не досить великими⁸. Автор також наголошує що вплинула на рішення щодо формування програми ленд-лізу, і ліквідація французького флоту британцями, після якої сталася інша важлива подія для рішення щодо ленд-лізу, а саме перемога королівських ВВС над Люфтваффе у битві за Британію, після чого стало зрозуміло що Британія буде битися до кінця⁹. Тоді американці вирішили що Британія може протриматися півроку і допомога їй, буде одночасно інвестицією у безпеку Сполучених

⁵ Там само, С. 16.

⁶ Там само

⁷ Там само, С. 18.

⁸ Там само, С. 20.

⁹ Там само

Штатів¹⁰, після чого конгрес поставив у пріоритет військові закупки над іншими, проте поки що допомога діяла через схеми перепродажу зброї через посередників щоб не порушувати принцип нейтральності¹¹, проте порушити принципи нейтральності вже скоро прийшлося, продавши британцям 50 старих есмінців¹². Саме есмінці, як пише автор стали поштовхом для ідеєю що стала предтечою ленд-лізу, а саме пропозиція Рузвельта від 8 листопада 1940 року, яка полягала у тому щоб здавати кораблі в лізинг а не продавати їх, тим самим фактично пропозиція повторювала майбутню суть ленд-лізу¹³. Ще одним фактором що вплинув на це рішення автор називає емоційний лист Черчилля від 8 грудня 1940 го року, після якого Рузвельт зрозумів що необхідно надавати більш значні обсяги допомоги, після чого 29 грудня по радіо він скаже американцям що Америка стала арсеналом демократії¹⁴. Проте все ще ідеї ізоляціонізму заважали формуванню ленд-лізу. Проте після цих подій американський президент був впевнений у власних цілях і для майбутнього розвитку програми, вирішив тримати контроль за ленд-лізом в особистих руках¹⁵. Проте справжнім поворотом автор називає 14 травня, коли Рузвельт пообіцяв у радіозверненні допомогти патрулями протидіяти німецькому флоту, що стало фактичною відмовою від політики нейтралітету¹⁶, а вторгнення нацистів у СРСР посилює ідеї економічної інтервенції у війну, оскільки змінили позиції американських лівих сил на про-британську та про-військову¹⁷.

Джонс приводить як доказ цього заяву Черчилля того ж вечора, про те що британці будуть допомагати всім хто бореться проти нацизму, і всім чим можуть допоможуть СРСР, після чого і держсекретар Сполучених Штатів заявив щодо необхідності допомоги всім хто воює проти гітлеризму, а вже 24

¹⁰ Там само, С. 22.

¹¹ Там само, С. 23.

¹² Там само, С. 24.

¹³ Там само, С. 26.

¹⁴ Там само, С. 28.

¹⁵ Там само, С. 45.

¹⁶ Там само, С. 49.

¹⁷ Там само, С. 64.

червня про це заявив сам Рузвельт, що означало що буде допомога і для СРСР, хоча пріоритет буде залишатися за Британія, оскільки це більш близька за духом країна для американців¹⁸. Після цього автор пише почалися вже справжні перемовини щодо допомоги та її юридичного оформлення¹⁹, перемовини було прохолодними з великою кількістю конфліктів, оскільки була наявна думка що СРСР буде спроможним воювати навіть при втраті Москви з Уралу²⁰ через що можна почекати з оформленням договору, та також тому що Сполучені Штати повинні були приймати сумісне рішення з британцями²¹. Політ Гопкінса у Москву та офіційне включення СРСР у програму ленд-лізу розпочав програму, хоча певний період часу Радянський Союз спеціально не асоціювали з програмою, оскільки боялися невдоволення серед американського населення, проте вже 1 жовтня Молотов у фінальній промові сказав що створена антигітлерівська коаліція, що як пише автор свідчить про роль ленд-лізу у юридичному формуванні коаліції²².

Щодо обсягів допомоги, Джонс оцінює вартість повного першого списку допомоги для СРСР в 1 млрд 856 млн доларів²³, проте було затверджено близько 60 млн доларів²⁴. За липень поставили на трохи більше ніж 6 мільйонів доларів²⁵, після Рузвельт зробив особисто «взбучку» Державному департаменту та Військовому міністерству²⁶, але все рівно причиною що гальмувала допомогу був дефіцит зброї в американській армії²⁷. До 30 червня 1942 головна допомога по програмі йшла в Британію та Китай, як старим та перевіреним друзям²⁸.

¹⁸ Там само, С. 65.

¹⁹ Там само, С. 73.

²⁰ Там само, С. 76.

²¹ Там само, С. 77.

²² Там само, С. 119.

²³ Там само, С. 81.

²⁴ Там само

²⁵ Там само, С. 83.

²⁶ Там само

²⁷ Там само

²⁸ Там само, С. 101.

Наступне джерело це онлайн ресурс, американський Державний департамент.

Автор чи автори тексту описують початок формування програми як період коли страх в американському суспільстві того що Америка знову опиниться у стані війни, сильно гальмував адміністрацію президента від прийняття швидких рішень²⁹ щодо допомоги союзникам, тому спочатку американці були готові лише продавати матеріали союзникам, більш того навіть ця позиція отримували велику кількість критики від багатьох військових, найвідомішим серед яких був генерал Джордж Маршал, який вважав що американська допомога британцям потрапить у руки німцям після їх неминучої поразки, тому краще зброю направляти на західну півкулю, ніж в Європу³⁰. Ключовою подією у формуванні програми автор вважає не Атлантичну хартію як у багатьох інших джерелах, а продаж есмінців під час догорів щодо яких, Черчіль заявив що британці вже не можуть платити за зброю грошима, і ця заява вплинула на повний перегляд форми допомоги союзникам та де-факто спричинила формування програми ленд-лізу³¹. Щодо мети та впливів програми, автор посилається на слова Черчіля, який сказав що це був найбільш альтруїстичний вчинок однієї нації для другої, хоча автор з цим не погодився, і схилився до того що мета програми полягала у відтермінуванні та виграшу часи для того щоб отримати можливість підготуватися до війни³². Стосовно впливу на результати війни, автор пише що програма дала шанс Сполученим Штатам краще підготуватися до війни³³. Певна унікальність цього тексту полягає у тому що в ньому підкреслена уся Західна півкуля як можливий отримувач допомоги, що означає ще й Латинську Америку, чого зазвичай іншим джерелам бракує.

²⁹ U.S. Department of State. URL.: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/wwii/81508.htm> (дата звернення: 10.06.2022)

³⁰ Там само

³¹ Там само

³² Там само

³³ Там само

У наступній статті що належить Кеннеді Хікману, мета програми висвітлюється досить однозначно: задача полягала у захисті безпеки Сполучених Штатів, проте автор не загострює увагу у тому яким методом, чи відтермінуванням власної участі чи можлива взагалі посилив інші країни настільки щоб вони могли перемогти нацистів власноруч³⁴. Автор також зауважує що програма фактично знищила нейтральний статус Сполучених Штатів³⁵, оскільки після цього стало зрозумілим що Сполученим Штатам не вдасться уникнути власної участі у цій війні, тому скоріш за все за мету програми автор мав на увазі виграти час для власного посилення. До обставин які призвели до утворення програми автор виділяє необхідність допомоги Британії, та розуміння Рузвельта що Сполучені Штати повинні шукати більш активну роль у війні хоча і робити це акуратно, через скептичний настрій американської публіки яка була налаштована на ізоляціонізм, що було певною перепорою на шляху формування програми³⁶. Автор також акцентував увагу на напрямках постачання, та особливо на тому що ленд-ліз також постачався і до Китаю, хоча і не акцентуючи уваги на масштабах цієї допомоги³⁷. Автор також підкреслює те що ленд-ліз був критично важливим для результатів війни, та особливо для СРСР, оскільки вся мобільність Червоної армії залежала від ленд-лізівських «Студебеккерів» та локомотивів³⁸. Проте автор акцентує увагу на важливості і зворотного ленд-лізу, про який у інших джерелах зазвичай згадується менше ніж про звичайний ленд-ліз, і автор каже про особливу важливість зворотного ленд-лізу у забезпеченні американських ВПС британськими «спітфайерами», та загалом важливість саме Британії у зворотному ленд-лізі, так як найбільша частка, а саме 6,8 млрд. доларів з 7,8 млрд належала саме британцям³⁹.

³⁴ Hickman K. World War II: The Lend-Lease Act. URL.:

<https://www.thoughtco.com/the-lend-lease-act-2361029> (дата звернення: 10.06.2022)

³⁵ Там само

³⁶ Там само

³⁷ Там само

³⁸ Там само

³⁹ Там само

У наступній статті, її автор Коулсон, пише що обсяги та вплив ленд-лізу на війну, був дуже зменшений Вознесенським, Рижковим та іншими радянськими партійними працівниками та істориками, що фактично вилилося у ігнорування значення програми ленд-лізу⁴⁰. Проте автор підкреслює що значення програми для результатів війни було критичним, і що про це казав сам Сталін у Тегерані у своєму тості коли сказав що «без американських машин ми програли б»⁴¹, згадується автором що також вважав що програма мала вирішальний вплив на результат війни, і Микита Хрущов про що той казав у власних мемуарах⁴². Коулсон акцентує увагу на тому що вплив програми на війну був насправді значно більший навіть ніж зазначено у статистичних даних та цифрах, бо програма компенсувала слабкі місця радянської промисловості: такі як паливо, алюміній, метали, пристрої радіозв'язку, та харчову промисловість, проблеми з якими б могли би паралізувати Радянський Союз, ще до того як він почав перерозподіляти ресурси, так само як і мобільність Червоної Армії майже повністю була забезпечена ленд-лізом⁴³. Щодо цілей програми то автор на початку статті зазначає що ціллю була допомогти всім країнам що б'ються з Німеччиною та Японією у їх боротьбі проти тоталітарних режимів⁴⁴. У висновку Коулсон наголошує що вплив програми на війну був значно більший ніж відомі нам цифри бо вона компенсувало слабкі місця радянської промисловості: такі як паливо, алюміній, метали і та пристрої радіозв'язку⁴⁵.

1.2 Британська історіографія

Ентоні Бівор у своїй монографії присвяченій історії Другої світової війни вважає що економічна ціль була дуже значною складовою у прийнятті рішення

⁴⁰ Coalson R. "We would have lost": Did U.S. Lend-lease aid tip the balance in soviet fight against Nazi Germany? URL.: <https://www.rferl.org/a/did-us-lend-lease-aid-tip-the-balance-in-soviet-fight-against-nazi-germany/30599486.html>

⁴¹ Там само

⁴² Там само

⁴³ Там само

⁴⁴ Там само

⁴⁵ Там само

американцями щодо створення програми ленд-лізу, оскільки автор припускає що саме британські виплати за зброю у розмірі 4,5 млрд доларів врятували американську економіку від ще однієї депресії та дали поштовх для її подальшого розвитку⁴⁶. Іншими причинами зі згаданих Бівором було бажання повної гегемонії американців на Атлантиці, що досягалося заміною британських військ в Ісландії на американські, що також забезпечувало майбутню домінуючу позицію Сполучених Штатів у торгівлі⁴⁷. Проте автор не вважає що це було метою №1, та визнає що американці за програмою надали значну допомогу британцям без якої останні не вистояли б проти нацистів⁴⁸. Описуючи обсяги поставок техніки та продуктів харчування, Бівор виділяє те що американці почали також ремонтувати британські кораблі, тренувати англійських пілотів на своїх базах, та супроводжувати британські морські конвої до Ісландії, що дуже сильно допомогло Британії у звільненні власного флоту для протистояння німцям⁴⁹.

Теж саме стосовно обсягів та впливу на результат війни і на Східному фронті. Бівор пише що мобільність Червоної армії була повністю забезпечена технікою що була отримана за ленд-лізом, та без цієї програми швидкий наступ радянської армії у кінці війни був би неможливим⁵⁰, а затримку програми на початку війни не можливо було уникнути з урахуванням усіх логістичних та політичних складнощів що мали місце у Сполучених Штатах, що виходить з позиції автора, хоча він і не зазначає цього буквально. Проте автор критикує британську частину допомоги СРСР, зазначаючи що англійські поставки в Радянський Союз були жахливими, в усьому, починаючи з того що шинелі були старими та занадто легкими для північної зими, а танки «матільди» та літаки «харрікейни» були застарілими⁵¹, та на таке відношення впливало політичне

⁴⁶ Бівор Э. Вторая мировая война. Москва, 2013. С. 468.

⁴⁷ Там само

⁴⁸ Там само

⁴⁹ Там само

⁵⁰ Там само, С. 571.

⁵¹ Там само, С. 572.

рішення яке прийняли британці, а саме не визнавати Прибалтику радянською, на що постійно натякав Сталін⁵². Бівор один з небагатьох хто окремо виділяє і ленд-ліз у Китай, хоча відноситься до цієї частини програми дуже критично вважаючи, що її метою був контроль та створення важелів впливу на китайців, у чому особливо виділявся американець, Стівелл, і що такий підхід ні до чого гарного не привів, лише до конфліктів з Чан Кайші, і до того що частина допомоги через недбалість спричинену недовірою, була захоплена японцями⁵³.

Наступна монографія належить авторству Джонатана Фенбі та називається «Alliance...», у ній автор виказує думку що початок формування ідеї ленд-лізу потрібно вважати розпочатим в той момент коли Сполучені Штати почали надавати можливість тренуватися на американських базах пілотам королівських ВВС, та коли Рузвельт заявив щодо встановлення необмеженого надзвичайного стану, формулювання якого було не до кінця зрозумілим, і в той же самий час командування військово-морського флоту США висловилося, що флоти та авіація країн Осі це потенційна загроза безпеці Сполучених Штатів, і що у випадку їх проникнення у західну півкулю, вони будуть атаковані, саме тоді на думку автора стало зрозуміло що це лише початок руху Америки в бік інтервенції у війну⁵⁴. Також автор пише що провокували проблеми у створенні програми ізоляціоністи, кількість яких вражала, одна тільки організація America first налічувала більш ніж 800 тис. людей, членами якої були родичі самого Рузвельта, та також газета Chicago Tribune пропагувала ізоляціоністські погляди, і порівнюючи з цією силою, протидія британців які лобіювали інтервенціоністські ідеї, що також робили і китайці а саме дружина Чан Кайші ще після вторгнення Японії в Китай⁵⁵, досить слабо впливало на суспільну думку. Іншою більш матеріальною проблемою було те що Сполучені Штати

⁵² Там само, С. 711.

⁵³ Там само, С. 693.

⁵⁴ . Fenby J. Alliance: The inside story of how Roosevelt, Stalin & Churchill won one war & began another. New York: Pocket Books, 2008. P. 36.

⁵⁵ Там само, С. 40.

були найменш милітаризованою країною світу, як з точки зору військово-морського флоту так і з точки зору армії⁵⁶. Зміни в швидкості прийняття рішень щодо створення певної програми допомоги внесла морська поїздка Черчіля на кращому британському лінкорі в Сполучені Штати⁵⁷, яка вплинуло на утворення програми яку сам Черчіль потім назвав найбільш щедрим актом допомоги в історії (в залежності від перекладу)⁵⁸. Проте все рівно залишалися люди які були противниками програми, серед яких автор називає Джорджа Маршала, та дружину Трумена яка вважала що радянські, такі ж само як Гітлер чи Аль-Капоне⁵⁹, хоча окрім цього були і інші гальмуючі фактори, такі як певні політичні принципи, наприклад Британія не збиралася оголошувати війну Фінляндії чи Румунію або Угорщині, не дивлячись на всі вимоги Сталіна, хоча потім все ж таки оголосили, бо фіни не хотіли виходити з війни⁶⁰, що також гальмувало допомогу. Щодо впливу програми на бойові дії та результат війни, Фенбі згадує Тост Сталіна за ленд-ліз⁶¹, який свідчить про те що без цієї програми перемога як СРСР так і інших країн антигітлерівської коаліції була б маловірогідною, але окрім цього автор також зауважує що у 1944 році ленд-ліз в СРСР збільшився на 200%,⁶². Повертаючись до мети програми автор зауважує що її ціль була далекою від альтруїзму, а справжньою метою був в тому числі можливий розвиток власної промисловості за рахунок посилення СРСР, та можливі інвестиції в економіку Радянського Союзу⁶³. Під кінець війни різке припинення ленд-лізу в Британію, продемонструвало бажання американців вимагати від Британії більш ліберальні та не імперські правила торгівлі⁶⁴.

⁵⁶ Там само

⁵⁷ Там само, С. 42.

⁵⁸ Там само

⁵⁹ Там само, С. 79

⁶⁰ Там само, С. 80.

⁶¹ Там само, С. 281.

⁶² Там само, С. 303.

⁶³ Там само, С. 304.

⁶⁴ Там само, С. 332.

Наступна стаття дослідника з Університету Ворвіка, Марка Гаррісона. Гаррісон запропонував по іншому оцінювати вагу та обсяги допомоги, не у відсотках (він використовує абстрактний образ «блоків у будівлі»), навпаки автор наголошує на некоректності такого підходу⁶⁵, оцінювати на його думку необхідно можливості та не можливості виробництва певної продукції в СРСР, та також необхідно аналізувати хронологічний порядок цієї допомоги⁶⁶. Гаррісон пише що дії Червоної армії у 1941-1942 роках залежали від внутрішньої промисловості Радянського Союзу, проте подальший наступ у центр Європи повністю залежав від західної допомоги⁶⁷, оскільки велика кількість галузей радянської промисловості базувалася на західній допомозі, і не змогла би функціонувати без програми ленд-лізу, особливо без сировини: алюмінію, хімікатів та палива⁶⁸, та також без високоточних верстатів та інших високотехнологічних пристроїв серед яких наприклад радіостанції⁶⁹. Не дивлячись на відносно невелику допомогу у 1941-1942 роках, автор відстоює думку що насправді допомога що прийшла у ці роки, була критичною враховуючи тогочасний стан радянського виробництва, а вже у 1943 році, вага допомоги за програмою сягнула 16% від всього радянського виробництва⁷⁰. Прийняття програми за автором було дуже важким, через проблеми з логістикою та шляхами сполучення, які стали контролюватися німцями, у той час як наявні шляхи були досить небезпечними⁷¹, що постійно гальмувало розвиток масштабів допомоги. Мета програми, Гаррісон вважає полягала у тому щоб по-перше протримати СРСР у війні, і щоб він не здався як Російська імперія у Першу світову війну, та щоб потім після війни СРСР лібералізував власну торгівельну систему, про що сторони домовилися у 1942 році⁷². Автор

⁶⁵ Harrison M. The soviet economy and relations with the United States and Britain, 1941 – 1945. Department of Economics of University of Warwick. 1993. P. 7.

⁶⁶ Там само, С. 4

⁶⁷ Там само, С. 5.

⁶⁸ Там само

⁶⁹ Там само, С. 7

⁷⁰ Там само, С. 16.

⁷¹ Там само, С. 10

⁷² Там само, С. 11.

також вважає що економічний інтерес був насправді не найважливішим для Сполучених Штатів, якщо не рахувати бажання лібералізації радянської торгівлі, бо усі великі держави дуже виграли від імпорту у часи війни, і єдиною країною що не отримала подібних прибутків були Сполучені Штати Америки⁷³, більш того найбільша частина допомоги по ленд-лізу у 1943-1944 роках стосувалася індустріалізації, агрокультури та загального виробництва, що у майбутньому вплинуло на економічне зростання СРСР⁷⁴ тому автор доводить що думка про єдину мету американців у наживі на війни є в корні невірною .

⁷³ Там само, С. 13.

⁷⁴ Там само, С. 14.

Розділ 2. Обставини виникнення, мета, обсяги і значення програми ленд-лізу у пострадянській історіографії

2.1 Українська історіографія

У статті «Деякі аспекти ленд-лізу» автори пишуть що Велика Британія через поразку Франції розглядалася в Америці як перша лінія оборони Сполучених Штатів, проте здатність Британії оплачувати послуги різко впала і потрібні були нові шляхи допомоги Британії і саме заради цього була створена програма ленд-лізу⁷⁵. Проте автори також демонструють і інший погляд щодо мети програми ленд-ліз, яка полягає у тому що це була формула за якою Сполучені Штати повинні були стати лідером у пост-військовому світі, використовуючи людські витрати інших народів для того щоб максимально відтермінувати на як можливо довший період необхідності власної участі у війні⁷⁶. До цієї тези автори повертається також і під кінець статті коли пишуть що у результаті, ленд-ліз поставив інші країни у залежність від Сполучених Штатів після закінчення війни⁷⁷. Аргументується ця позиція тим що наприклад Британія була вимушена лібералізувати політику власної міжнародну торгівлю, поставивши себе у не вигідне положення в ній⁷⁸. Це можна вважати доволі дискусійне питання враховуючи що автор не занадто високо цінить важливість самої програми.

У наступній статті авторства Барановської-Дахно «Деякі аспекти ленд-лізу» зазначено щодо обсягів постачання за програмою, що навіть Британія яка отримала найбільшу частку допомоги за програмою, у 1941 році отримали тільки 8% власної техніки з США, а більша частина допомоги надходило з її колоній, хоча вже у 1942 році частка ленд-лізу серед військових ресурсів всієї імперії а не тільки Великої Британії, складала близько 12%, що дозволило

⁷⁵ В.М. Барановська, І.І. Дахно Деякі аспекти ленд-лізу. *Економіка та держава*. 2011. №12. С.10.

⁷⁶ Там само

⁷⁷ Там само

⁷⁸ Там само

зменшити тиск на британську промисловість, бо частину його взяла на себе американська промисловість⁷⁹. Автори нагадують що СРСР отримав 26% боєприпасів, 29% машин і обладнання, та близько 29-41% продовольства⁸⁰, а загальні обсяги ленд лізу у радянській промисловості за джерелами що використовували автори сягала від 4 до 16%⁸¹. Тобто хоча і завуальовано, але автори дають зрозуміти що на їх думку частка ленд-лізу була значною у і мала вплив хіба що на швидкість війни та на підтримання стану радянської та британської економік.

Наступна стаття авторів Гончаренко, Конєва «Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни». Загалом стаття містить нейтральний опис історіографії та дослідників даної проблематики. Проте стаття важлива тим що у ній зазначено що по ленд-лізу також надавалася ще й економічна допомога, на кошти з якої, а це були сотні мільйонів доларів, будувалися нові доки, пірси, фабрики та інші будівництва⁸². Також автори наводять більш детальний список кольорових металів які були поставлені по програмі ленд-лізу, а саме у 1942 рік коли як написали автори Радянський Союз відчував найбільшу потребу у кольорових металах⁸³. Загалом за всю війну було поставлено 22% від радянського виробництва міді, 54% свинця, 50% цинку, 186% молібдену, 49% нікелю, та 110% вольфраму⁸⁴.

Також автори акцентували особливу увагу на важливості поставок виробничих верстатів, особливо у останні 1944-1945 роки⁸⁵. Було поставлено 23,5 тис різних верстатів; 1526 кранів і екскаваторів; 49,2 тис. різного металургійного

⁷⁹ Там само, С.10.

⁸⁰ Там само

⁸¹ Там само

⁸² Гончаренко Л.Л., Конєва А.В. Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни. *Сумська старовина*. 2017. №LI. С.77.

⁸³ Там само, С.81.

⁸⁴ Там само

⁸⁵ Там само

обладнання; 212 тис. тон енергетичного обладнання⁸⁶ що потім вплинуло на розбудову радянської економіки у пост-військові часи, та фактично спровокувало ще одну хвилю індустріалізації СРСР під час війни, і цей процес на пряму залежав від поставок по ленд-лізу⁸⁷, що слідує з статті, хоча і не говориться відкрито.

Наступна стаття належить авторству українського історика, Ростислава Пилявця, у ній автор наголошує на тому що незначність допомоги по ленд-лізу, є нічим іншим ніж пропагандистським міфом, що був започаткований у 1947 році радянським економістом Миколою Вознесенським, з його тези про 4% у загальній складовій від радянської промисловості⁸⁸. Також автор стверджує що ця теза отримала зараз у Росії навіть більшого поширення ніж у Радянському Союзі, завдяки книжці міністра культури РФ Володимира Мединського у 2011 році⁸⁹. Автор же оспорує цю тезу зазначаючи що допомога по ленд лізу становила 12-16% у бронетанкових військах, 10-15% в авіації, 32% на флоті, 70% транспорту та продовольства для того щоб годувати 10 мільйону армію більш ніж 1600 діб⁹⁰, що було значно більшим вкладом у промисловість ніж 4 чи 7%. Тобто автор висловлює свою позицію щодо впливу програми на результати війни, вважаючи що «не важливість» ленд-лізу є пропагандистським міфом, і наголошуючи на його важливості для результатів війни.

У наступному онлайн-ресурсі, «79 років тому СРСР прийняли до програми ленд-лізу» в першу чергу висвітлюється ленд-ліз до Радянського Союзу. Стосовно прийняття у програму ленд-лізу СРСР, автори пишуть що це був унікальний випадок, унікальність якого полягало ще у тому що це був перший випадок коли колишній союзник Німеччини отримав допомогу за програмою

⁸⁶ Там само

⁸⁷ Там само

⁸⁸ Пилявець Р. Міф 22: Західна допомога за програмою ленд-лізу була незначною. *Війна і міф: невідома друга світова* / ред. О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майоров. Харків, 2019. С. 105 – 112.

⁸⁹ Там само

⁹⁰ Там само

ленд-лізу⁹¹. Стосовно історії формування програми вважають що де-факто програма розпочалася коли американці надіслали свої старі есмінці британцям, і саме тоді вирішувалося у якій формі буде проводитися оплата і саме тоді сторони обрали форму лізингу, яка стала прообразом ленд-лізу⁹². Також автори згадують і про складнощі що відбувалися на етапах утворення та розвитку програми ленд-лізу, зокрема на прикладі СРСР, що був колишнім союзником Німеччини, та до того ще й комуністичним режимом, через що очікуючи можливих проблем у конгресі та парламенті, Сполученим Штатам та Британії прийшлося йти на хитрість та спершу оформлювати програму як допомогу Британії, і вже через Британію транспортувати техніку та іншу допомогу в СРСР⁹³. У статті автори кажуть що головною метою програми було зберегти американських солдатів, та створити нові робочі місця, і цим підійняти американську економіку, з можливістю подальшого політичного вплив на країни через економіку, оскільки майже пів світу ставали боржниками Сполучених Штатів⁹⁴. Тобто мета програми мала як альтруїстичний так і корисливий намір з боку Сполучених Штатів. Щодо впливу програми ленд-лізу на результат війни, автори наводять приклад того що значна кількість танків вироблених в Америці приймали участь у битвах під Ржевом та Курськом, що є прикладом важливості програми, та також цитують у своїй статті Мікояна та Жукова, які вважали що без ленд-лізу перемоги скоріш за все не було б⁹⁵.

Останнім джерелом української історіографії буде найновіша стаття з усіх представлених у цій роботі, написана Романом Пономаренком, та присвячена новині що президент США Джо Байден підписав ленд-ліз для України, проте

⁹¹ Пивоваров С. Гусєв Г. 79 років тому СРСР прийняли до програми ленд-лізу. URL.: <https://babel.ua/texts/65179-79-rokiv-tomu-srsr-priynyali-do-programi-lend-lizu-ssha-postachali-yomu-vse-vid-tankiv-i-litakiv-do-tushonki-i-valyankiv-a-radyanskiy-soyuz-tyagnuv-z-oplatoyu-azh-do-rozvalu-bagato-arhivnih-foto>
(дата звернення: 14.06.2022)

⁹² Там само

⁹³ Там само

⁹⁴ Там само

⁹⁵ Там само

стаття написана у формі аналізу ленд-лізу Другої світової війни, і висновків того що можна очікувати українцям від подібної ж програми у ХХІ ст., проте та частина що присвячена Другій світовій війні, на мій погляд буде досить актуальною для цієї роботи. Пономаренко пише що на формування ленд-лізу вплинуло те що для Сполучених Штатів, цитуючи Рузвельта, ціль полягала у протриманні війни якомога подальше від власної країни, для чого Сполучені Штати повинні були стати арсеналом демократії, та надавати допомогу британцям матеріально⁹⁶, але формування самої програми були спричинено великою кількістю бюрократичних перепонів що заважали швидкій допомозі союзникам⁹⁷. Для описання мети програми автор цитує Трумена, зазначаючи що програма була направлена на збереження американської молоді, тобто як фактор що відтягує вступ самої Америки у війну⁹⁸. Щодо напрямів та обсягів програми, автор зазначає що не дивлячись на те що Британія отримала найбільшу частку допомоги, проте для Радянського Союзу його частка у програмі була більш важливою, оскільки у 1941 році становище СРСР було настільки критичним, що навіть обмежена допомога грала значну роль, особливо після втрати більш ніж півтори тисячі промислових підприємств⁹⁹, тому як пише автор, ленд-ліз фактично врятував СРСР від поразки, та цитує Мікояна¹⁰⁰. Також Пономаренко наводить приклади з'єднань Червоної армії що повністю були комплектовані американськими танками чи літаками, та нагадує що лєвова частка автомобілів з автопарку, їжі, взуття, обладнання нафтопереробки (що збільшило вдесятеро виробництво палива в СРСР), та

⁹⁶ Пономаренко Р. Доброго вечора ми з Америки: шість запитань про ленд-ліз у Другій світовій війні та в Україні. URL.: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/dobrogo-vechora-mi-z-ameriki-shist-zapitan-pro-lend-liz-u-drugii-svitovii-ta-v-ukrayini/> (дата звернення: 14.06.2022).

⁹⁷ Там само

⁹⁸ Там само

⁹⁹ Там само

¹⁰⁰ Там само

також левова частка сталі і кольорових металів надходила по програмі ленд-лізу¹⁰¹, з чого виходить що перемога без програми допомоги була неможливою.

2.2 Російська історіографія

У монографії Бутеніної «Ленд-лиз: сделка века», автор виділяє декілька сторін мети програми ленд-лізу, по-перше це чітке розуміння Рузвельтом того що у майбутньому конфлікт між нацистською Німеччиною та Сполученими Штатами однозначно відбудеться¹⁰² тому необхідно спробувати максимально послабити військовий потенціал Німеччини до власного вступу у війну допомагаючи Британії та також Греції, яка що правда так і не отримала великих поставок ленд-лізу і була окупована німцями¹⁰³, і друга сторона медалі, це спроба отримати певні економічні переваги за рахунок допомоги країнам що воюють з Гітлером, що автор демонструє на прикладі того що після війни у разі перемоги Британія повинна була лібералізувати правила міжнародної торгівлі¹⁰⁴, до чого також автор як аргумент додав і той факт що американці боялися що британці будуть використовувати матеріали для створення продукції що зможе конкурувати на ринку з американською, тому американці почали вимагати спеціального договору за яким британці не будуть використовувати допомогу для цих цілей¹⁰⁵, та також те що американці швидко та без попередження зупинили програму ленд-лізу, чим налякали британців, які вирішили що це свідчить про бажання американців «обібрати» їх¹⁰⁶.

Формування програми за автором, розпочалося після передачі у лізинг американських есмінців британцям, а СРСР на думку автора пощастило, оскільки сама формула допомоги вже була сформована, і Вінстон Черчіль відразу після нападу Німеччини на СРСР зазначив що це також загроза і для США та для Британії, та повторив теж саме у особистому повідомленні Сталіну,

¹⁰¹ Там само

¹⁰² Бутеніна Н. Ленд-лиз: сделка века. Москва, 2004., С. 98

¹⁰³ Там само, С. 159.

¹⁰⁴ Там само, С. 55.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Там само, С. 159.

а через два дні Рузвельт заявив що Сполучені Штати готові дати всю необхідну допомогу¹⁰⁷, проте на початку ленд-лізу була затримка через те що як в США так і в Британії було багато авторитетних діячів що пропонували почекати, вважаючи що Червона армія буде скоро розчавлена так само як російська в Першу світову війну¹⁰⁸, серед прибічників такої думки автор виділяє Джорджа Маршала та Гопкінса які були за допомогу СРСР проте після перевірки Радянського Союзу часом, що також було висвітлено в західній пресі у той час¹⁰⁹. Мета програми, як пише автор, полягало у тому щоб знищити Гітлера¹¹⁰, цитуючи Черчіля. Щодо обсягів допомоги то багато чого СРСР не отримав через логістичні проблеми у союзників¹¹¹, хоча морську техніку СРСР отримав декілька разів більше ніж було домовлено¹¹², але перелом відбувся після входу Сполучених Штатів у війну¹¹³. Поставки 1941-1942 років допомогли зберегти промисловість під час її перебудови, хоча було і недостатньо техніки, та якості¹¹⁴. Загальна частка програми становила за підрахуваннями автора 7% від радянської промисловості¹¹⁵, а з звільнених від труду людей можна було сформувати близько 39-46 дивізій (стільки ж скільки у союзників на західному фронті)¹¹⁶.

Наступне джерело, онлайн-видання Warspot зазначає що у Радянському Союзі не було особливо висвітлена програма ленд-лізу та тост Сталіна за ленд-ліз, про останній можна було прочитати лише у мемуарах, при тому у некоректному перекладі що немає цитати Сталіна «Без этих машин поставляющихся по ленд-лизу мы бы проиграли», та далі автор приводить приклад для порівняння з мемуарів Валентіна Бережкова, який приводить тост у тому ж спотвореному

¹⁰⁷ Там само, С. 98.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Там само, С. 96.

¹¹⁰ Там само, С. 98.

¹¹¹ Там само, С. 113.

¹¹² Там само, С. 180.

¹¹³ Там само, С. 114.

¹¹⁴ Там само

¹¹⁵ Там само, С. 186

¹¹⁶ Там само, С. 186.

варіанті проте у документах переклада Скибинського написано що Сталін говорив що «без американських машин, ми програли б»¹¹⁷. Також автор наводить свідчення М. Хрущова, про те що Сталін у особистих бесідах казав що без ленд-лізу би не переміг би СРСР у війні¹¹⁸. Потім вийшла «Воєнна економіка СРСР у Великій вітчизняній війні» Вознесенського де було сказано про 4%, від загальної радянської промисловості, після чого поширилася думка про незначну частку допомоги по програмі ленд-лізу¹¹⁹. Автор приводить приклад що вже на Ялтинській конференції Сталін сказав що без ленд лізу перемога була б сильно утруднена, але не уточнив що неможлива, що автор відносить на можливий початок творення міфів від Сталіну¹²⁰. Автор також акцентує увагу на важливості не лише «шерманів» та «аерокобр» які були отримані по програмі, але й на важливості 100 000 «студебеккерів»¹²¹, тим самим спростовуючи думку щодо не важливості ленд-лізу.

Наступне онлайн-джерело належить авторству Ольги Таболіної, та називається «Черные и белые мифы о ленд-лизе: в трех соснах», зміст статті присвячений впливу що мала програма ленд-лізу на результати війни. Стаття написана у формі рейтингу “позитивних” та “негативних” міфів стосовно ленд-лізу, і Таболіна викриває міф щодо того що ленд-ліз давав лише невелику кількість товарів і то лише за гроші, навпаки автор каже про його важливість¹²², проте вже далі ми дізнаємося що автор вважає що вплив ленд лізу не був принциповим саме для результату війни і СРСР виграв би і без програми, аргументуючи цю тезу тим, що якби в цьому ж не були впевнені американці, то не давали би зброю СРСР через небезпеку її втрати на посилення Німеччини, та

¹¹⁷ Нагирняк В. Тост за ленд-лиз // warspot.ru. – 2017. – 7 грудня / Електронний ресурс : <https://warspot.ru/10639-tost-za-lend-liz>, відвідано 18.11.2021

¹¹⁸ Там само

¹¹⁹ Там само

¹²⁰ Там само

¹²¹ Там само

¹²² Таболина О. Черные и белые мифы о ленд-лизе: в трех соснах // warspot.ru. – 2020. – 4 октября / Електронний ресурс: <https://warhead.su/2020/10/04/chyornye-i-belye-mify-o-lendlize-v-tryoh-sosnah>, відвідано 06.06.2022

марнотратства¹²³. Також автор зазначає що ленд-ліз був лише 5% від радянського ВВП, і те що деякі дослідники вважають що без нього СРСР програв би, як каже автор є "загадкою" для неї¹²⁴, тим самим автор продемонстрував власну позицію, яка більш менш повторює тезу яка була поширена у Радянському Союзі про 4% частки допомоги.

Наступна стаття «Фактор ленд-лиза» Рижкова, була опублікована у 2015 році. Автор статті пропонує проаналізувати мету та значення програми відштовхуючись від обсягів цієї програми та її хронології. Автор акцентує увагу на тому що перші роки поставки по програмі були досить слабкими, що з 23 червня СРСР отримав з оплачених 92 млн доларів, товарів лише на 41 млн доларів, у найкритичніший період війни¹²⁵. У найважчий період 1941 року обіцяні обсяги поставок були задовільнена на 0,5%¹²⁶, а до кінця 1941 СРСР отримав 0,1% від обсягів допомоги іншим країнам антигітлерівської коаліції¹²⁷, і в 1942 році поставки не досягли необхідної масовості, оскільки за 1941-942 рік було поставлено лише 7% від загальної кількості допомоги США до СРСР за всі роки війни, та навіть 5 місяців важкого 1942 року взагалі не було поставок¹²⁸. Цим висвітленням обсягів допомоги, автор аргументує власну концепцію мети програми, яка полягає у тому що він вважає що по-перше американці мали страх що СРСР не витримає напруги війни і програма стане звичайним марнотратством. проте метою автор вважає бажання американців щоб було взаємне виснаження під час війни обох, не дуже близьких до Сполучених Штатів ідеологій, для чого автор і наводить цитату Трумен 1941-го року¹²⁹. Автор посилює цю тезу даними щодо поставок нацистам нафти Рокфеллером, та вольфраму і автомобілів Генрі Фордом, чії поставки

¹²³ Там само

¹²⁴ Там само

¹²⁵ Рижков Н.И. Фактор ленд-лиза. Великая Отечественная война: истоки победы. 2015. №3. С.34.

¹²⁶ Там само

¹²⁷ Там само

¹²⁸ Там само

¹²⁹ Там само

автопокришок сягали 30% від всього фوردівського виробництва і що на думку автор не могла відбутися без домовленості з державою¹³⁰. Рижков вважає що лише у 1944 році коли масштаби поставок почали сягати 12% від радянської промисловості, почалася справжня масова поставка за програмою, що Рижков пояснює відкриттям союзниками західного фронту, і в чому він бачить бажання союзників щоб СРСР більше перейняв на себе сил Вермахту¹³¹. Тобто мета ленд-лізу та хронологія масштабу поставок ленд-лізу пояснюється автором як бажання відстрочувати участь американських військ у Сухопутній війні в Європі¹³², тим самим досягнути цілі щоб Сполучені Штати стали абсолютно домінуючою з точки зору економіки та рівня життя країною світу¹³³. Проте чіткого значення програми для результатів війни автор не визначає, проте не дивлячись на досить жорсткі та неоднозначні тези, Рижков визнає роль автомобільного ленд-лізу, поставку по якому сягали 70% від автопарку та сировинного та харчувального ленд-лізу масштаби якого сягали 33% від радянської промисловості¹³⁴.

Наступна стаття авторства історика Благих, ставить під сумнів що ленд-ліз був зброєю перемоги. Автор робить спочатку невеликий нарис власного погляду на історію Західної цивілізації, та робить висновок що фашизм був органічним елементом Західної інтелектуальної та духовної культури¹³⁵. Автор дає відповідь на питання у чому полягала мета програми ленд-ліз, зазначаючи що поки Британія не хотіла давати американцям власні бази в Атлантичному океані, то останні не хотіли підписувати ленд-ліз¹³⁶, а Радянському Союзу взагалі розпочали поставляти допомогу лише після 1943 року, тобто як каже автор після перелому у війні, а до цього існувала лише моральна допомога з

¹³⁰ Там само, С. 37.

¹³¹ Там само

¹³² Там само

¹³³ Там само

¹³⁴ Там само

¹³⁵ Благих И.А. Ленд-лиз – оружие победы? К 65-летию Великой победы. 2010. №2. С.30.

¹³⁶ Там само, С.31.

боку союзників¹³⁷. Цим автор окреслює мету й історію програми ленд-лізу. Щодо обсягів та впливу автор підкреслює що перші 2 роки Радянський Союз розплачувався золотом за неякісну американську техніку у найважчий період війни, і оплачувались зазвичай застарілі товари які американці хотіли просто розпродати заради того щоб оновити власну військову міць¹³⁸. З чого виходить що на думку автора американці не хотіли визволяти Західну Європу від нацизму, та допомагати СРСР, а просто керувалися власною меркантильністю, до чого автор ще додав на початку статті півтори сторінки роздумів на тему фашизму як натуральної ідеології Західної цивілізації. Більш того автор вважає що той факт що після відмови у 1947 році Радянського Союзу оплачувати борг по ленд-лізу, Америка зменшила суму в два рази говорить і про обсяги і про цінність цієї програми, і є доказом що ніби то американці проводили махінації з підрахунком боргів СРСР¹³⁹, тобто і реальна цінність цієї допомоги невідома. Трохи не зрозуміло куди автор подів 2 роки допомоги, проте з його точки зору це так. В кінці він починає говорити про певний неоколоніалізм Заходу яким той намагається підкорити Росію, робить відсилки до Першої світової війни та царських боргів, та робить висновок що ленд-ліз це ще один механізм «неоколоніалізму». Цю статтю можна вважати одну з найяскравіших прикладів пропаганди в історіографії, яка є досить концентрованою, та спираючись на мінімум джерел. підводяться факти під певну вигідну з ідеологічної точки зору автора, концепцію висвітлення програми.

Наступна стаття належить авторству російського дослідника економічної історії Попова, та називається «Военно-экономическое значение ленд-лиза для СССР». Автор у статті дуже добре окреслює обсяги й вплив програми на результати війни¹⁴⁰. По-перше автор зазначає що певною проблемою в формуванні

¹³⁷ Там само

¹³⁸ Там само

¹³⁹ Там само

¹⁴⁰ Попов Г.Г. Военно – экономическое значение «ленд-лиза» для СССР. *Journal of economic regulation*. 2016. Том 7, №1. С.35.

програми були дуже нестабільні відносини Сполучених Штатів та Радянського Союзу які постійно охолоджувалися а потім знову перезапускалися, що було декілька разів спочатку через репресії церкви, потім через моральне ембарго після вторгнення СРСР у Фінляндії, та після анексії Балтії знову чергове погіршення відносин¹⁴¹. Через це не вдалося швидко налагодити та перезапустити відносини, оскільки Сполучені Штати вже були поділені на різні лобі по відношенню до Радянського Союзу, та чергове зближення настало потім тільки після зближення Німеччини та Японії¹⁴², праві сили були впевнені у перемозі нацистів тому тиснули на Рузвельта щоб той не давав жодних обіцянок радянському керівництву, але на думку автора Рузвельт прийняв рішення щодо допомоги СРСР після зустрічі та підписання с Черчиллем Атлантичної Хартії, та тиск Черчилля на Рузвельта також зіграв власну роль у формуванні програми. Іншою проблемою стосовно скорості прийняття рішень було те що президент Сполучених Штатів у мирний час не має великих повноважень, як президент Франції наприклад¹⁴³. Також були і економічні проблеми, як наприклад той факт що СРСР не мав твердої валюти для процесів конвертації, через що Рузвельт не міг відразу направити допомогу безплатно, бо тоді б і Британія почала вимагати для себе таких умов, проте не дивлячись на це американці все рівно дали займи розміром у 1 млрд. доларів для Радянського Союзу ще навіть до початку програми ленд-лізу¹⁴⁴. Також автор зазначає що спочатку американський приватний бізнес справлявся з допомогою СРСР, і тому важливим фактором що вплинуло на прийняття ленд-лізу для СРСР, було відрізання Харкова, Донбасу та Ленінграду німцями, та великі втрати британців у битві за Атлантику, бо з'явилась після цього необхідність у створенні нової формули допомоги союзникам¹⁴⁵. Причиною не дуже масштабних перших поставок був напад Японії на Сполучені Штати та гостра

¹⁴¹ Там само, С. 38.

¹⁴² Там само, С. 39.

¹⁴³ Там само

¹⁴⁴ Там само, С. 40.

¹⁴⁵ Там само, С. 41.

важливість літаків для самої Америки у 1941-1942 роках, та політичні складності з Москвою, оскільки Сталін ігнорував пропозиції приймати допомогу по авіалініям між Москвою та Тегераном, бо не хотів щоб багато американських спеціалістів перебували у Москві¹⁴⁶. Більш того 55% американського торгового флоту були непригідні для великих океанічних плавань, а з урахуванням необхідності торговельного флоту для війни з Японією, то тоннаж що можна було виділити для СРСР ще зменшився, а звеличити його вдалося лише к 1943 року, через що і було збільшення поставок в СРСР, проте автор підкреслив що тут точно не могло бути винне небажання американців допомагати СРСР, оскільки не дивлячись на власну потребу у великих кораблях, Гаррі Гопкінс буквально сам їздив і шукав вільні кораблі по портам¹⁴⁷. Також причиною великих втрат по дорозі до СРСР (що також вплинуло на невелику відносну кількість у перші роки війни) було те що СРСР не міг забезпечити безпеку конвоїв, а американський та британський флот був також зайнятий бойовими діями на Атлантиці та Тихому океані¹⁴⁸. Проте автор окрім пояснення причин проблем з кількістю поставок по програмі, також захищає власну тезу, що ідея 4% Вознесенського та 7% Бутеніної, все рівно не має зв'язку з реальністю, бо реальна доля ленд-лізу була набагато більшою, оскільки долар насправді коштував не 5 рублів як було по офіційному курсу, а цілих 15, і тому реальна цінність цієї допомоги була значно вище, а зменшення навантаження на радянську промисловість була критично важливим навіть у 1942 році¹⁴⁹, Також автор як приклад пропонує власні підрахунки на основі даних про використання американського алюмінію у радянській промисловості, і доходить до висновку що ленд-ліз забезпечив $\frac{3}{4}$ всієї радянської авіації¹⁵⁰, а британці мали дефіцит зброї на всіх фронтах саме через ленд-ліз до СРСР, тому

¹⁴⁶ Там само

¹⁴⁷ Там само, С. 42.

¹⁴⁸ Там само, С. 43.

¹⁴⁹ Там само, С. 47.

¹⁵⁰ Там само, С. 47.

можна прийти до висновку що головна теза автора полягає у тому що реальна ціна та обсяг допомоги набагато вища за номінальну ціну¹⁵¹.

Остання стаття називається «Спор о вкладе союзников в Победу дошел до пуговиц», у якій автор звинувачує дослідників що пишуть про ленд-ліз в усвідомленому бажанні принизити роль Радянського Союзу у перемозі у Другій світовій війні, що висвітлює наявну політичну ціль цієї статті вже на самому її початку¹⁵². Автор наголошує що союзники поставили близько 2000 локомотивів, у той час як СРСР виробив 800, що ніби то свідчить про велику важливість програми ленд-лізу, але потім автор пише що довоєнний парк складався з 25 тис. локомотивів; а допомога по ленд-лізу кількістю в 11 тисяч вагонів також не була принциповою, оскільки вже було близько 600 тисяч власних вагонів, та за 2 роки війни додалося ще 26 тисяч трофейних вагонів з чого робиться висновок що допомога не була вирішальною¹⁵³. Про 754 тисячі транспортних засобів(ких як відомо було 64% від всіх наявних), автор зазначає що насправді їх було лише 32% у 1945, і лише 19% у 1944¹⁵⁴, хоча і не дуже відомі звідки автор бере ці цифри, оскільки жодних посилань на джерела немає. Також автор зазначає що лише на другу половину 1943 припадають усі наймасовіші поставки, а до жовтня 1941 року взагалі техніка надавалася за гроші¹⁵⁵. Ця стаття має явний політичний підтекст який і не скривається самим автором, а навпаки декларується ним на початку статті.

¹⁵¹ Там само, С. 49.

¹⁵² Спор о вкладе союзников в Победу дошел до пуговиц. URL: <https://fishki.net/1527571-spor-o-vklade-sojuznikov-v-pobedu-doshel-do-pugovic.html> (дата звернення 10.06.2021)

¹⁵³ Там само

¹⁵⁴ Там само

¹⁵⁵ Там само

Висновки

Підсумовуючи треба зазначити що після аналізу обраних матеріалів можна зробити наступні висновки щодо обраної історіографії.

В переважній більшості випадків в американській та британській історіографії ленд-ліз описується як програма що мала на меті допомогти країнам що воюють проти нацистської Німеччини та інших країн «Осі», але не була альтруїстичною програмою, мала також прагматичні чи навіть меркантильні інтереси які полягали у тому щоб відстрочити вхід Сполучених Штатів у війну, максимально посилити власну обороноздатність та промисловість до моменту вступу у війну, та по можливості зробити пост-воєнну міжнародну торгівлю більш ліберальною, для чого відбувався тиск на Британію. Вплив програми ленд-лізу на хід війни переважна більшість американських та британських авторів визначає як вирішальний з економічної та промислової точки зору.

В українській історіографії більше приділяється уваги саме до тієї частини програми ленд-лізу яка була направлена в Радянський Союз, і трохи менше уваги приділяється ленд-лізу до Британії. В усіх публікаціях української історіографії визнається провідна роль допомоги за програмою ленд-лізу в економічному та промисловому плані, хоча також висвітлюється і меркантильна складова мети програми, щоправда відрізняє від британської та американської історіографії, українську те що робиться акцент не на використанні програми ленд-лізу як економічного важеля тиску, а як спосіб відтермінувати власну військову участь у війні. Єдиним виключенням з цього правила є стаття Барановської-Дахно, у якій зазначають автори що програма ленд-лізу не мала вирішального впливу на війну, проте була елементом політичного впливу.

Російську історіографію відрізняє більша поляризація через упередженість: майже всі онлайн-джерела, половина статей опублікованих в наукових журналах та монографія говорить про другорядність впливу програми ленд-лізу

на результати Другої світової війни, через її незначні у масштабах виробництва СРСР, розміри та у деяких випадках навіть про злий намір що стояв насправді за метою програми. В той час є публікації які навпаки стверджують про важливість програми, і особливо у 1941-1942 роки, оскільки навіть не дивлячись на відносно невелику кількість допомоги що прийшла у цей період війни, її значимість для СРСР який втратив значну частину власної промисловості, була критичною.

Майже в усій історіографії за виключенням монографій Єнтоні Бівора, та Джонатана Фенбі майже не приділяється увага ленд-лізу в Францію, Грецію та Китай, та навіть вищезазначених монографіях увага до цих частин програми приділяється досить обмежена.

Найбільш заідеологізованими джерелами були російські онлайн-джерела, деякі з яких створювалися у явно політичних цілях та фактично виконували політичне замовлення, а не висвітлювали історичну проблему, хоча звичайно проблема ідеології у висвітленні даної проблеми була присутня і в українській, американській і британській історіографії, знову таки особливо в онлайн-джерелах. Найбільш якісними джерелами з проаналізованих у цій роботі можна вважати статті та монографії британської історіографії. Статті опубліковані в наукових журналах зазвичай відрізнялися меншою заідеологізованістю ніж статті опубліковані на онлайн-джерелах. У великих монографіях що стосуються загальної історії Другої світової війни програмі ленд-лізу приділяється не дуже багато уваги, зазвичай автори не виділяли її в окремі пункти чи підпункти у структурі своїх праць, а лише мимохіть згадували про програму в залежності від необхідності цього для змальовування загальної «картини» Другої світової війни. Також можна зробити висновок що на жаль в українській історіографії тема ленд-лізу не користується великою популярністю, і наразі наявна лише не дуже велика кількість матеріалів що стосуються даної проблеми. Стосовно впливу хронології виходу публікацій можна дійти висновку, і це стосується особливо української та російської

історіографії що була представлена у роботі, що найсвіжіші публікації відрізняються значно більшою упередженістю, ніж та частина історіографії що була опублікована ближче до середини та нижньої межі хронологічної рамки що була прийнята у роботі, на що вплинуло загострення політичних та військових конфліктів.

Список використаних джерел та літератури

Монографії

1. Бивор Э. Вторая мировая война. Москва, 2013. 1450 с.
2. Бутенина Н. Ленд-лиз: сделка века. Москва, 2004. 311 с.
3. Хан Джонс Р. Ленд-лиз. Дороги в Россию. Москва, 2015. 350 с.
4. Fenby J. Alliance: The inside story of how Roosevelt, Stalin & Churchill won one war & began another. New York: Pocket Books, 2008. 480 p.

Статті

1. Барановська В.М., Дахно І.І. Деякі аспекти ленд-лізу. Економіка та держава. 2011. №12. С.10 – 14.
2. Благих И.А. Ленд-лиз – оружие победы? К 65-летию Великой победы. 2010. №2. С.30.
3. Гончаренко Л.Л., Конєва А.В. Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни. Сумська старовина. 2017. №LI. С.77 - 88.
4. Попов Г.Г. Военно – экономическое значение «ленд-лиза» для СССР. Journal of economic regulation. 2016. Том 7, №1. С.35.
5. Пилявец Р. Міф 22: Західна допомога за програмою ленд-лізу була незначною. Війна і міф: невідома друга світова / ред. О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майоров. Харків, 2019. С. 105 – 112.
6. Рыжков Н.И. Фактор ленд-лиза. Великая Отечественная война: истоки победы. 2015. №3. С. 34 - 45.
7. Harrison M. The soviet economy and relations with the United States and Britain, 1941 – 1945. Department of Economics of University of Warwick. 1993. 49 p.

Електронні ресурси:

1. Нагирняк В. Гост за ленд-лиз URL.:
<https://warspot.ru/10639-tost-za-lend-liz> , (дата звернення: 18.11.2021)

2. Пивоваров С. Гусев Г. 79 років тому СРСР прийняли до програми ленд-лізу. URL.:
<https://babel.ua/texts/65179-79-rokiv-tomu-srsr-priynyali-do-programi-lend-lizu-ssha-postachali-yomu-vse-vid-tankiv-i-litakiv-do-tushonki-i-valyankiv-a-radyanskiy-soyuz-tyagnuv-z-oplatoyu-azh-do-rozvalu-bagato-arhivnih-foto> , (дата звернення: 14.06.2022)
3. Пономаренко Р. Доброго вечора ми з Америки: шість запитань про ленд-ліз у Другій світовій війні та в Україні. URL.:
<https://localhistory.org.ua/texts/statti/dobрого-vechora-mi-z-ameriki-shist-zapitan-pro-lend-liz-u-drugii-svitovii-ta-v-ukrayini/> , (дата звернення: 14.06.2022).
4. Таболина О. Черные и белые мифы о ленд-лизе: в трех соснах URL.:
<https://warhead.su/2020/10/04/chyornye-i-belye-mify-o-lendlize-v-tryoh-sosnah> , (дата звернення: 06.06.2022)
5. Coalson R. “We would have lost”: Did U.S. Lend-lease aid tip the balance in soviet fight against Nazi Germany? URL.:
<https://www.rferl.org/a/did-us-lend-lease-aid-tip-the-balance-in-soviet-fight-against-nazi-germany/30599486.html>
6. Hickman K. World War II: The Lend-Lease Act. URL.:
<https://www.thoughtco.com/the-lend-lease-act-2361029> , (дата звернення: 10.06.2022)
7. U.S. Department of State. URL.:
<https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/wwii/81508.htm>, (дата звернення: 10.06.2022)